

ΑΓΡΟΤΕΣ ΚΑΙ ΨΑΡΑΔΕΣ

«ΠΑΡΑ ΚΑΛΛΙΝΑΟΝ ΒΟΙΒΙΑΝ ΛΙΜΝΑΝ»

Η λίμνη Κάρλα ή Βοιβής, όπως ήταν γνωστή στην αρχαιότητα, υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες λίμνες του ελληνικού χώρου, που εκτεινόταν στην ευρύτερη πεδιάδα της Ανατολικής Θεσσαλίας μεταξύ της Μαγνησίας και της Λάρισας. Δημιουργήθηκε πριν από περίπου 500.000 χρόνια, με την εξέλιξη γεωλογικών φαινομένων, όταν έγινε η αποστράγγιση του θεσσαλικού χώρου, ο οποίος ήταν αρχικά μία μεγάλη λίμνη. Τον απόηχο των γεωλογικών αυτών φαινομένων περιγράφει ο Ηρόδοτος: «Την δε Θεσσαλίην λόγος ἐστί το παλαιόν εἶναι λίμνην»². Όταν το νερό της λίμνης βρήκε διέξοδο προς το Αιγαίο, μέσω των Τεμπών και του Πηνειού, σε κάποια βυθίσματα παρέμειναν νερά, που σχημά-

τισαν λίμνες και έλη. Σε ένα τέτοιο βύθισμα δημιουργήθηκε η λίμνη Βοιβήδα, λίγο νοτιότερα από τη λίμνη Νεσσωνίδα. Χάρη στις μελέτες που δημοσιεύθηκαν τα τελευταία 20 χρόνια σχετικά με τη γεωγραφία, γεωμορφολογία και την τεκτονική ιστορία της Θεσσαλίας, αλλά και με τις αρχαιολογικές έρευνες και την ερμηνεία των φιλολογικών πηγών έγινε πλέον καλύτερα κατανοητός ο λόγος, για τον οποίο η ελληνική κοσμογονία και θεογονία τοποθετείται στην περιοχή αυτή.

Η λίμνη Βοιβής υμνήθηκε διαχρονικά από τους αρχαίους συγγραφείς: ο Όμηρος³, ο Ησίοδος⁴, ο Πίνδαρος⁵, ο Ηρόδοτος⁶ αναφέρονται στους ήρωες και ημίθεους της περιοχής. Ο Ευριπί-

* Διευθύντρια Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών, e-mail: vadrimi@gmail.com

¹ Ηρόδοτος VII, 129, 1.

² Όμηρος, *Ιλιάδα* Β', 712.

³ Ησίοδος, *Γυναικών Κατάλογος*, απ. 53[122].

⁴ Πίνδαρος, *Πυθιονικοί*, 4.

δης, στην Άλκηστη, αναφέρεται στον Άδμητο, που κατοικούσε με τα πολυάριθμα κοπάδια του κοντά στη Βοιβηΐδα λίμνη, την «καλλίναον», αυτή δηλαδή που τα νερά της κυμάτιζαν όμορφα⁷. Η λίμνη, όπως δείχνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, αποτελούσε διαχρονικά έναν τόπο μοναδικό, ιδιαίτερα φιλικό προς τον άνθρωπο, εξηγώντας έτσι, ήδη από το τέλος της Παλαιολιθικής Εποχής, την ανθρώπινη παρουσία αρχικά στα σπήλαια και αργότερα, με την ίδρυση πολλών και σημαντικών οικισμών, αφού οι κάτοικοι εύκολα μπορούσαν να επιβιώσουν ασχολούμενοι με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία.

Το 1962, ίσως εξαιτίας της ανάγκης για αύξηση της έκτασης καλλιεργήσιμης γης, αλλά πιθανώς και για τη διευκόλυνση των συνθηκών διαβίωσης, η λίμνη αποξηράνθηκε (Εικ. 1). Το γεγονός αυτό προκάλεσε σημαντική αλλοίωση στο περιβάλλον, ανατρέποντας την υδρολογική ισορροπία στη περιοχή, με αποτέλεσμα τη δραματική εξαφάνιση της ιχθυοπανίδας και πτηνοπανίδας και την κακή γεωργική απόδοση των αποξηραμένων εκτάσεων⁸.

Κατά συνέπεια, η επαναδημιουργία ενός νέου ταμιευτήρα της Κάρλας, έστω και κατά το 1/3 της έκτασης, στο ΝΑ τμήμα της πεδιάδας, αποτελεί έργο υψίστης σημασίας για ολόκληρη τη Θεσσαλία, τόσο για την εξασφάλιση των υδάτινων πόρων, όσο και για τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας στην περιο-

Εικ. 1. Η λίμνη Κάρλα πριν την αποξήρανση (Φωτό Τ. Τλούπας).

χής⁹. Η επαναδημιουργία του ταμιευτήρα της Κάρλας δεν έθιξε αρχαιολογικούς χώρους, αφού υλοποιήθηκε με πολύ γρήγορους ρυθμούς, ακόμη και με νυχτερινή εργασία, σε χώρο όπου υπήρχε και παλαιότερα λίμνη. Ωστόσο, η κατασκευή 7 Συλλεκτήρων-τάφρων, μήκους 7-10 χιλ., που απαιτούνταν για την τροφοδότηση του νέου ταμιευτήρα με νερό έθιξε πολλούς αρχαίους οικισμούς, που είχαν αναπτυχθεί γύρω από τη λίμνη, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν γνωστοί από επιφανειακά ευρήματα¹⁰ και τους αρχαίους συγγραφείς.

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της κατασκευής αυτών των Συλλεκτήρων και κυρίως του Συλλεκτήρα 4 και 6, ήρθαν στο φως αρχαίοι οικισμοί που επιβεβαίωσαν τη διαχρονική κατοίκηση από τη Νεολιθική μέχρι την Υστερη Ελληνιστική Περίοδο και αργότερα τη Βυζαντινή και τη Νεότερη, πιστοποιώντας έτσι και τη μορφή της ακτογραμμής της λίμνης

⁵ Ηρόδοτος Ζ', 129.

⁶ Ευριπίδης, *Άλκηστη*, στ. 591.

⁷ Βαβίζος 1984.

⁸ Πρίντζος 1996, Χατζηλάκος 1996, Ρούσκας 2001.

⁹ Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1979: 174-207.

Εικ. 2. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια» (6^η χιλιετία π.Χ.) (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 3. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α και περίβολος. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

στο πέρασμα των αιώνων¹¹.

Σύμφωνα με την κατανομή των νεολιθικών οικισμών, οι οποίοι προς τα δυτικά και βόρεια σταματούν σε μεγαλύτερη απόσταση από τις μεταγενέστερες όχθες, είναι φανερό ότι η λίμνη κατά τη Νεολιθική Εποχή καταλάμβανε πολύ μεγαλύτερη έκταση, σε σχέση με αυτή που ήταν γνωστή μέχρι τον 19^ο αι.¹² Εξάλλου, σύμφωνα και με τις έρευνες του καθηγητή V. Milojević και της γεωλόγου A. Demitrac¹³, η στάθμη της λίμνης ήταν αρκετά μέτρα ψηλότερη (ίσως και 20 μ.) και, επομένως, ήταν πολύ πιο εκτεταμένη κυρίως προς τα βόρεια και δυτικά, ενώ προς τα ανατολικά έφθανε στους πρόποδες του Μαυροβουνίου. Στο σημείο αυτό, στην αρχή του Συλλεκτήρα 6 και στην εκβολή του Συλλεκτήρα 4, εντοπίστηκαν, κατά την υλοποίηση του έργου, δύο μεγάλοι, άγνωστοι μέχρι τότε, προϊστορικοί οικισμοί.

Ο πρώτος προϊστορικός οικισμός εντοπίστηκε στη θέση Θερμοκήπια¹⁴

(Εικ. 2), στην αρχή του Συλλεκτήρα 6, και αποτελεί ένα σημαντικό οικισμό της Αρχαιότερης και Μέσης Νεολιθικής Περιόδου (7^η και 6^η χιλιετία π.Χ.), ο οποίος καταλαμβάνει μια μεγάλη έκταση στη βορειοανατολική πλευρά της λίμνης (Εικ. 3). Ο οικισμός δεν πρέπει να ήταν ακριβώς παρόχθιος, αλλά ήταν λίγο ενδότερα, κοντά τους πρόποδες του Μαυροβουνίου.

Από τον οικισμό αυτό ερευνήθηκε μόνο ένα κτίριο τραπεζίσχημης κάτοψης, το κτίριο Α (Εικ. 4 και 5), με εξαιρετική κατάσταση διατήρησης, διαστάσεων 6,00 μ. x 5,50 μ., και είσοδο στα νότια. Το κτίριο αυτό, αν και εκ πρώτης όψεως έχει δίχωρη κάτοψη, πιθανότατα αρχικά ήταν ένα μονόχωρο κτίριο, με δύο τουλάχιστον αναγνωρίσιμες κατασκευαστικές φάσεις, με βάση μία σαφή μετασκευή της εισόδου, που παρατηρείται στο εσωτερικό μέτωπο του νοτίου τοίχου (Εικ. 6). Οι τοίχοι, κτισμένοι κυρίως από σειρές επίμηκων, σχετικά

¹⁰ Αδρύμη-Σισμάνη (υ. έκ.).

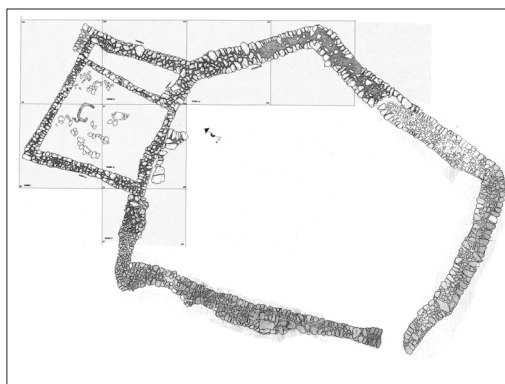
¹¹ Γαλλής 1992: χάρτης 3.

¹² Milojević 1960: 156, 160.

¹³ Στην ανασκαφή του οικισμού αυτού εργάστηκε και ο συμβασιούχος αρχαιολόγος Χρήστος Μπατζέλας.

Εικ. 4. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 5. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α και περίβολος. Κάτοψη.

πεπλατυσμένων, ημίεργων λίθων, σώζονται σε ύψος από 0,66 έως και 1,22 μ. Το πλάτος των τοίχων κυμαίνεται από 0,30 έως 0,60 μ. Τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό μέτωπο του ανατολικού τοίχου, διακρίνονται με εξαιρετική σαφήνεια υποδοχές ξύλινων δοκών/πασσάλων, για την ενίσχυση της δόμησης και πιθανώς την υποστήριξη της οροφής. Δύο τέτοιες υποδοχές «ξυλοδεσιών», με απόσταση περίπου 1,50 μ. μεταξύ τους, διακρίνονται στο εσωτερικό μέτωπο του ανατολικού τοίχου, ενώ μία τρίτη εντοπίστηκε στην εξωτερική όψη του ίδιου τοίχου (Εικ. 7). Το πλάτος των «ξυλοδεσιών» κυμαίνεται μεταξύ 0,14 και 0,20 μ. Οι υποδοχές δεν φθάνουν έως τη βάση του τοίχου, αλλά ξεκινούν λίγο ψηλότερα και εδράζονται σε πεπλατυσμένους λίθους. Στο δάπεδο του κτιρίου Α εντοπίστηκαν τροφοπαρασκευαστικές και αποθηκευτικές κατασκευές, καθώς και πασσαλότρυπες που πιθανώς ανήκουν σε άλλες εσωτερικές κατασκευές.

Στην περίπτωση που το κτίριο θεωρηθεί δίκωρο, ο μικρότερος χώρος που

σχηματίζεται στο ανατολικό τμήμα έχει επιμήκη κάτοψη, η οποία στενεύει αισθητά στο βόρειο τμήμα. Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ο χώρος αυτός να συνιστά ένα δεύτερο δωμάτιο του κτιρίου, αξίζει να επισημανθεί πως, αφενός τα δύο δωμάτια δεν επικοινωνούν με κάποια είσοδο μεταξύ τους και αφετέρου ο βόρειος, νότιος και ανατολικός τοίχος του μικρότερου αυτού δωματίου έχουν μικρότερο πλάτος, διαφορετική τεχνική δόμησης και είναι ψηλότερα θεμελιωμένοι, γεγονός που παραπέμπει σε μια πιθανώς μεταγενέστερη προσθήκη. Η τεχνική δόμησης των τοίχων αυτών είναι όμοια με αυτή των τοίχων του πιθανού περιβόλου που αποκαλύφθηκε νότια του κτιρίου (Εικ. 9 και 5).

Όσον αφορά στα κινητά ευρήματα (Εικ. 8), στο εσωτερικό του κτιρίου βρέθηκε σημαντική ποσότητα κεραμικής και μεγάλος αριθμός μικρών ευρημάτων, κυρίως εργαλεία λειασμένου (πελέκεις, τριπτήρες, μυλόλιθοι κ.ά.) και αποκρουσμένου (λεπίδες, ξέστρα κ.ά.) λίθου, με κυρίαρχη πρώτη ύλη τον

Εικ. 6. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α. Είσοδος. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 7. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α. Ευλοδεσιές. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 8. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Οικία Α. Ευρήματα. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

οψιανό. Ειδικότερα, η κεραμική που προήλθε από την επίχωση του κτιρίου υπήρξε αρκετά προβληματική ως προς τη χρονολόγησή της, καθώς αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από όστρακα χειροποίητων, μονόχρωμων, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αγγείων, που έφεραν στιλβωμένα ερυθρά επιχρίσματα διαφόρων αποχρώσεων. Ωστόσο, η παρουσία κάποιων χαρακτηριστικών οστράκων και η πληθώρα τμημάτων δακτυλιόσχημων και δισκοειδών βάσεων από αγγεία με χαμηλό πόδι, όπως φιάλες, κύπελλα, κλειστά σφαιρικά αγγεία με λαιμό, που χαρακτηρίζουν το σχηματολόγιο αγγείων της Μέσης Νεολιθικής,

επέτρεψε τη χρονολόγηση της κεραμικής αυτής στη Μέση Νεολιθική Περίοδο (περίπου 5.800-5.300 π.Χ.). Η κεραμική αυτή ανταποκρίνεται κατά κύριο λόγο στη μονόχρωμη, καλά στιλβωμένη, κόκκινη κεραμική της κατηγορίας Α1 του Τσουντά¹⁵ και των Wace & Thompson¹⁶, με συνηθέστερα σχήματα¹⁷ τις πλατιές ευρύστομες ρηχές φιάλες με ψηλή βάση και διάφορες φιάλες ή μεγάλα κύπελλα με προσαρμοσμένες χαμηλές δισκοειδείς ή δακτυλιόσχημες βάσεις¹⁸. Το πιο χαρακτηριστικό από τα όστρακα στην επίχωση από το εσωτερικό του κτιρίου Α είναι ένα πόδι τριποδικού σκεύους, με γραμμική ερυθρή διακόσμηση πάνω στην ανοι-

¹⁴ Τσουντάς 1908: 157.

¹⁵ Wace & Thompson 1912: 13.

¹⁶ Θεοχάρης 1973: 59-88 και ειδικότερα πρβλ. σχηματολόγιο στη σελ. 281.

¹⁷ ό.π.

Εικ. 9. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια». Ο περίβολος της Οικίας Α. (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

χτόχρωμη επιφάνεια του πηλού¹⁹, που ανήκει επίσης στην κατηγορία γραπτής κεραμικής με γραμμική διακόσμηση της Μέσης Νεολιθικής. Θα πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι δεν στάθηκε εφικτό ακόμη να πραγματοποιηθεί διεξοδική μελέτη της κεραμικής, και, επομένως, εκκρεμεί η ακριβής χρονολόγηση του κτιρίου Α' σε πιο συγκεκριμένη φάση της Μέσης Νεολιθικής, όπως επίσης και η πιθανώς μεταγενέστερη χρονολόγηση του μικρότερου ανατολικού δωματίου του κτιρίου Α.

Στα ανατολικά και δυτικά του κτιρίου Α, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ένα μεγάλο τμήμα ενός ισχυρού περιβόλου, πλάτους 1,10-1,20 μ., ο οποίος περιέκλειε, πιθανώς, μία μεγάλη αυλή, που αναπτυσσόταν στα νότια του κτιρίου Α' (Εικ. 9). Πρόκειται ουσιαστικά για ένα λίθινο περίβολο, ακανόνιστης πολυγωνικής κάτοψης, με μια είσοδο, πλάτους 1,00 μ., στη νοτιοδυτική πλευρά, που πε-

ρικλείει έναν χώρο (διαστάσεων 11,00 x 15,00 μ.) νοτίως του κτιρίου Α'. Είναι εμφανές ότι αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το κτίριο Α', καθώς σε καμία περίπτωση οι λίθοι του περιβόλου δεν συμπλέκονται με λίθους του νότιου τοίχου του κτιρίου Α', τόσο στη νοτιοδυτική και όσο και στη νοτιοανατολική γωνία. Αντιθέτως μάλιστα, το κτίριο Α' στα νότια εμφανίζει διαμορφωμένες γωνίες που το διαχωρίζουν ξεκάθαρα από τη λιθοδομή του περιβόλου, ο οποίος έχει απλώς «ακουμπήσει» σε αυτές. Από το σχήμα της κάτοψής του, είναι σαφές ότι ο περίβολος δεν συνιστά μία ενιαία κατασκευή, αλλά αποτελείται από έξι επιμέρους τοίχους, μεγαλύτερου ή μικρότερου μήκους, οι οποίοι μάλιστα διαφέρουν στο πλάτος (0,66 έως και 1,50 μ.). Παρόλο που σε όλο του το μήκος ο περίβολος είναι χτισμένος με την ίδια τεχνική, με σειρές δηλαδή λίθων μεγάλων διαστάσεων στο εσωτερικό και εξωτερικό μέτωπο και πλήρωση της ενδιάμεσης ζώνης με μικρότερους λίθους και χώμα, ο τρόπος τοποθέτησης των λίθων στα δύο μέτωπα διαφέρει, ενώ επιπλέον δεν είναι όλοι οι τοίχοι θεμελιωμένοι στο ίδιο βάθος. Συγκεκριμένα, οι τοίχοι που θεμελιώνονται σε μεγαλύτερο βάθος εμφανίζουν όψεις από σειρές επίμηκων αργών λίθων με την επιμήκη πλευρά κατά μέτωπο, παραπέμποντας στις όψεις των τοίχων του κτιρίου Α'. Αντίθετα, στα μέτωπα των τοίχων που είναι θεμελιωμένοι ψηλότερα, οι επίσης επιμήκεις αργοί λίθοι είναι τοποθετημένοι με τη στενή επιφάνεια κατά μέτωπο.

¹⁹ Για ένα παρόμοιο παράδειγμα από το σπήλαιο της Θεόπετρας, το οποίο έχει χρονολογηθεί στη Μέση Νεολιθική, βλ. Κυπαρίσση-Αποστολικά 2008: 218, 14.6.4.

Τα τμήματα του περιβόλου που είναι θεμελιωμένα σε μικρότερο βάθος εδράζονται σε μία χαλικώδη, κροκαλοπαγή επίχωση από χονδρόκοκκη, γκριζοκάστανη άμμο, πολλά χαλίκια, κροκάλες, λίθους μεσαίων και μεγάλων διαστάσεων, αποτέλεσμα ενός πλημμυρικού φαινομένου. Τα ελάχιστα, πολύ διαβρωμένα, όστρακα, που είχαν εντοπιστεί κατά τόπους σε ολόκληρο σχεδόν τον ανασκαμμένο χώρο, δείχνουν την έντονη επίδραση του νερού και των πλημμυρικών φαινομένων, που κατά καιρούς επηρέαζαν την περιοχή και ίσως επέβαλλαν και τη σταδιακή κατασκευή αυτών των τοίχων, που στο τελικό τους στάδιο απέκτησαν τη μορφή περιβόλου.

Σύμφωνα με τις παραπάνω παρατηρήσεις, συνεπώς, η σταδιακή και τμηματική κατασκευή του περιβόλου είναι πιο πιθανή, υπαγορευμένη από τις εκάστοτε ανάγκες για την προστασία του χώρου και του κτιρίου. Ωστόσο, δεν αποκλείεται ο περίβολος να δημιουργήθηκε και από τις όψεις κτιρίων που πιθανά αναπτύσσονται γύρω από μια κεντρική αυλή, κοινόχρηστη για κάποια οικήματα. Αντίστοιχα τμήματα οικημάτων θα μπορούσαν να συνιστούν οι βαθύτερα θεμελιωμένοι τοίχοι του περιβόλου, οι οποίοι παραπέμπουν, ως προς τον τρόπο δόμησης, στην όψη του νότιου τοίχου του κτιρίου Α'. Τμηματικά ή ακόμα και σε μία δεύτερη φάση, η κοινή αυτή αυλή ίσως περικλείστηκε εξ ολοκλήρου με τοίχους, που απέκλεισαν ή/και περιόρισαν την πρόσβαση σε αυτήν. Ένα στοιχείο που συνάδει με την υπόθεση αυτή είναι η ύπαρξη ενός μικρού ανοίγματος-εισόδου στην εξωτερική όψη του ανατολικού τμήματος του περιβόλου, διαστάσεων ανάλογων με

αυτές της εισόδου του κτιρίου Α'. Είναι σαφές πως οι υποθέσεις αυτές μπορούν να επαληθευτούν μόνο με την επέκταση της ανασκαφικής έρευνας στην περίμετρο του περιβόλου, έρευνα που ήταν εκτός των ορίων της ανασκαφής στο πλαίσιο του Έργου «Επαναδημιουργία του Ταμειυτήρα Κάρλας». Δεδομένης της άγνωστης πιθανότητας για τη συνέχεια της ανασκαφής στον χώρο, θεωρήθηκε, επίσης, ότι τέτοιες τομές θα υπονόμειαν τη μελλοντική στατική επάρκεια των τοίχων του περιβόλου. Για τον ίδιο λόγο δεν εξακριβώθηκε και το βάθος θεμελίωσης όλων των εξωτερικών μετώπων των τοίχων του περιβόλου.

Μετά την πλήρη αποκάλυψη του περιβόλου, διερευνήθηκαν οι επιχώσεις στο εσωτερικό αυτής της αυλής, ενώ παράλληλα αναζητήθηκαν αρχιτεκτονικά στοιχεία στην ευρύτερη περιοχή έξω από τον περίβολο, προκειμένου να διαπιστωθεί αν τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονήματα (το κτίριο και ο περίβολος) αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου οικιστικού συνόλου.

Στο εσωτερικό της αυλής, αρχικά ανασκάφηκαν στρώματα πενιχρά σε ανθρωπογενή κατάλοιπα. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκε ένα παχύ στρώμα καστανόξανθης έως κοκκινωπής, λεπτόκοκκης, καθαρής άμμου, με κατά τόπους λίθους μεσαίων και μικρών διαστάσεων και πολύ περιορισμένο αριθμό μονόχρωμων στιλβωμένων ερυθρών και καστανέρυθρων οστράκων, εξαιρετικά προβληματικών ως προς τη χρονολόγηση. Κάτω από το στρώμα αυτό, στις περισσότερες περιοχές εσωτερικά του περιβόλου, αφαιρέθηκε εντός της αυλής το χαλικώδες-κροκαλοπαγές στρώμα,

που περιγράφεται συνοπτικά πιο πάνω. Κάτω από τα φτωχά και περισσότερα γεωλογικά (με κροκαλοπαγείς επιχώσεις από αποθέσεις ρεμάτων κι ένα παχύ αμμώδες στρώμα, αποτέλεσμα ίσως πλημμυρικών επεισοδίων) παρά αρχαιολογικά αυτά στρώματα, ανασκάφηκαν πιο πλούσιες αρχαιολογικά επιχώσεις, με περισσότερη και διαγνωστική της περιόδου κεραμική.

Εντός των στρωμάτων αυτών, αποκαλύφθηκε σταδιακά ένα τμήμα προγενέστερου κτιρίου, που αποτελείται από έναν τοίχο (τοίχος 1), πλάτους 1,00-1,10 μ., με κατεύθυνση ΒΔ→ΝΑ, παράλληλο σχεδόν προς τον δυτικό τοίχο του περιβόλου και σε μικρή απόσταση (1,00 μ.) από αυτόν. Ο τοίχος αυτός διατρέχει ολόκληρο σχεδόν τον κατά μήκος άξονα του περιβόλου (Β→Ν), ξεκινώντας σε απόσταση περίπου 0,70 μ. νοτίως του περιβόλου και καταλήγοντας στη βορειοδυτική γωνία της αυλής, όπου αποκαλύφθηκε μία λιθορριπή. Στα ανατολικά του τοίχου 1 και σε μεγάλο τμήμα του μήκους του αποκαλύφθηκαν σε μεγάλη έκταση (διαστάσεων περίπου 4,00 x 4,00 μ.) λίθοι μεγάλων διαστάσεων σε πυκνή αλλά άτακτη συγκέντρωση, πιθανώς κατάλοιπα κάποιου διαλυμένου κτιρίου. Το σύνολο αυτό, ο τοίχος 1, ο πιθανός τοίχος 2, καθώς και η περιοχή των συγκεντρωμένων μεγάλων, αργών λίθων ονομάστηκαν συμβατικά κτίριο Β'. Ανάμεσα στους λίθους της πυκνής αυτής στρώσης υπάρχουν κάποιοι λίθοι, σχετικά πεπλατυσμένοι ή επίπεδοι, κάθετα τοποθετημένοι, σε κυκλωτερή διάταξη. Στο νοτιοδυτικό πέρας αυτής της περιοχής των λίθων αποκαλύφθηκε ένας μεγάλος, πεπλατυσμένος λίθος

(διαστάσεων 0,48 x 0,48 μ.), με κυκλική κοιλότητα (διαμέτρου 0,32 μ.) στη μία επιφάνεια. Πρόκειται πιθανότερα για όλμο ή βάση πασσάλου παρά για τριβείο, καθώς δεν εμφανίζει ίχνη τριβής. Άλλωστε, στο νοτιοανατολικό τμήμα της ίδιας αυτής περιοχής των λίθων, εντοπίστηκε ένας ακόμη πεπλατυσμένος λίθος, μικρότερων διαστάσεων, με πιο αβαθή κοίλανση στην άνω επιφάνεια, ο οποίος θα μπορούσε επίσης να ερμηνευθεί ως όλμος. Όλη η εκτεταμένη αυτή λιθορριπή καλυπτόταν από ένα στρώμα λεπτόκοκκης, καθαρής καστανόξανθης έως κοκκινωπής άμμου, σε ύφυγρη κατάσταση, με περιορισμένη ποσότητα μονόχρωμης, ερυθρής στιλβωμένης κεραμικής, χωρίς θραύσματα οστών και μικρά ευρήματα.

Ειδικότερα, η κεραμική που προήλθε από την αμμώδη επίχωση μεταξύ των αφαιρεθέντων λίθων και κάτω από αυτούς, είναι περιορισμένης ποσότητας κι εμφανίζει εικόνα όμοια με αυτή του συνόλου κεραμικής από τις επιχώσεις εντός του περιβόλου, περιλαμβάνοντας χειροποίητα, μονόχρωμα, στιλβωμένα ερυθρά ή καστανέρυθρα όστρακα και κυρίως ένα μεγάλο αριθμό τμημάτων βάσεων χαρακτηριστικών σχημάτων της Μέσης αλλά και της Αρχαιότερης Νεολιθικής Περιόδου. Πρόκειται για μία ιδιαίτερα δυσδιάγνωστη κεραμική, η οποία μάλιστα είναι εξαιρετικά εύθραυστη έως και ευδιάλυτη, ως συνέπεια των ταφονομικών συνθηκών της θέσης. Με βάση αρκετά χαρακτηριστικά όστρακα και κυρίως τμήματα δισκοειδών και δακτυλιόσχημων βάσεων από γνωστά σχήματα αγγείων, η κεραμική αυτή χρονολογήθηκε επίσης στη Μέση Νεολιθική Περίοδο και

ανταποκρίνεται στην κατηγορία Α1 του Τσουντα και των Wace & Thompson²⁰.

Στη συνέχεια, ερευνήθηκαν οι επιχώσεις κάτω από το επίπεδο θεμελίωσης του υποτιθέμενου κτιρίου Β' στην περιοχή περιμετρικώς της λιθορριπής, οι οποίες ήταν εξαιρετικά πλούσιες σε κεραμική, θραύσματα οστών ζώων και μικρά ευρήματα. Στον χώρο βόρεια των συγκεντρωμένων λίθων και ανατολικά του τοίχου 1 του πιθανού κτιρίου Β', ο οποίος συνεχίζεται, αποκαλύφθηκε, περίπου 0,30 μ. βαθύτερα από το επίπεδο θεμελίωσης, μία εκτεταμένη στρώση κοκκινωπού πηλού και μία λιθόστρωτη επιφάνεια με λίθους μικρών και μεσαίων διαστάσεων, χαλίκια, όστρακα και ελάχιστα θραύσματα οστών. Ένας λίθινος πέλεκυς προήλθε από τη λιθόστρωτη αυτή επιφάνεια. Ελαφρώς πιο βορειοδυτικά, στο ίδιο βάθος, προέκυψε (από μία περιορισμένη έκταση) ένας αξιοσημείωτος αριθμός λίθινων εργαλείων (πελέκεις και λεπίδες οψιανού). Κάποιες κηλίδες μαύρου χώματος, που διακρίθηκαν λίγο δυτικότερα στο ίδιο βάθος, θα μπορούσαν ίσως να ερμηνευθούν ως πασσαλότρυπες, που πληρώθηκαν από τα αποσπασμένα ξύλινα στοιχεία. Πιο ανατολικά, στον ίδιο στρωματογραφικό ορίζοντα, εντοπίστηκαν κατά τόπους και άλλες λιθόστρωτες επιφάνειες, ενώ δύο πεπλατυσμένοι λίθοι θα μπορούσαν ίσως να αποτελούν βάσεις πασσάλων. Επομένως, είναι φανερό ότι υπάρχει μια παλαιότερη οικοδομική φάση, που, σύμφωνα με την κεραμική, ανήκε στο τέλος της Αρχαιότερης ή την αρχή της Μέσης Νεολιθικής. Η έρευνα σταμάτησε σε αυτό το επίπεδο,

χωρίς να συναντήσει το φυσικό έδαφος.

Επιπρόσθετα, στην περίμετρο του περιβόλου και πιο συγκεκριμένα στα βορειοανατολικά του κτιρίου Α', σε βάθος 2,00 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, μετά την απομάκρυνση των ανώτερων, χωρίς αρχαιολογικές ενδείξεις στρωμάτων, εντοπίστηκαν σαφή τμήματα λίθινων τοίχων. Κάποιοι από τους τοίχους αυτούς φαίνεται πως αποτελούν τμήμα μίας τετράπλευρης κάτοψης, ενώ ένας πιο ισχυρός τοίχος ακολουθεί μία καμπύλη κατεύθυνση, με προσανατολισμό Α→ΒΑ. Τα αρχιτεκτονικά αυτά ευρήματα συνιστούν ισχυρή απόδειξη ότι το κτίριο Α' και ο περίβολος νότια αυτού εντάσσονται σε ένα ευρύτερο οικιστικό πλαίσιο, αποτελώντας τμήματα ενός οικισμού, με οικήματα με αλληπάλληλες φάσεις, τα οποία είτε επισκευάζονται είτε κατασκευάζονται πάνω σε παλαιότερα κτίσματα, αποδεικνύοντας έτσι τη μακρά διάρκεια κατοίκησης αυτού του οργανωμένου οικισμού, η ακμή του οποίου τοποθετείται στη Μέση Νεολιθική.

Επίσης, διερευνήθηκαν οι περιοχές δυτικά του περιβόλου και βόρεια του κτιρίου Α'. Στη δυτική περιοχή αποκαλύφθηκε ένας λίθινος τοίχος, που πιθανόν ακολουθεί μία καμπύλη πορεία προς τα δυτικά, με αφετηρία το εξωτερικό μέτωπο του δυτικού τοίχου του περιβόλου. Στην ίδια περιοχή, στο εξωτερικό μέτωπο του δυτικού τμήματος του περιβόλου, αποκαλύφθηκε ένας δεύτερος τοίχος, ο οποίος φαίνεται ότι έχει προσκτιστεί στον περίβολο. Στον τοίχο αυτό αποκαλύφθηκε εντοιχισμένη μία τετράπλευρη, ορθογώνια «θήκη» (διαστάσεων 0,70 x 0,40 μ.). Βορειότερα, στο

¹⁹ Τσουντας 1908: 157, Wace & Thompson 1912: 13.

εξωτερικό μέτωπο του ίδιου τμήματος, αποκαλύφθηκαν δύο αντηρίδες, οι οποίες αποσκοπούσαν στην καλύτερη στήριξη του τοίχου. Στο εσωτερικό μέτωπο του δυτικού τοίχου του περιβόλου εντοπίστηκαν λιθορριπές, οφειλόμενες, κατά πάσα πιθανότητα, σε γκρεμίσματα τμημάτων του.

Η ανασκαφική έρευνα εξωτερικά του νοτιοδυτικού τμήματος του περιβόλου, προς αναζήτηση πιθανής συνέχειας του τοίχου 1 του κτιρίου Β', κάτω από το επίπεδο θεμελίωσής του, αποκάλυψε (σε βάθος 2,30 μ. περίπου) μεγάλους λίθους, τμήμα μάλλον ενός τοίχου, χωρίς όμως να διαπιστωθεί αν οι λίθοι αυτοί στοιχειοθετούν συνέχεια του τοίχου 1 του κτιρίου Β'. Είναι φανερό, όμως, ότι ο τοίχος 1 και η «λιθορριπή» του «κτιρίου» Β' ανήκουν σε παλαιότερη φάση από το κτίριο Α και τον περίβολο. Ωστόσο, και η φάση αυτή φαίνεται, με ένα πρώτο έλεγχο της κεραμικής, να εμπίπτει στα όρια της Μέσης Νεολιθικής.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση αυτού του κτιρίου της Μέσης Νεολιθικής, πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή η μορφή οργάνωσης του χώρου, με την παρουσία ενός νεολιθικού κτιρίου, γύρω από τμήμα του οποίου αναπτύσσεται ένας περίβολος, δεν είναι συνήθης στους νεολιθικούς οικισμούς, οι οποίοι συνήθως συνολικά (ή ένα μεγάλο τμήμα αυτών) περιβάλλονται από λιθόκτιστους περιβόλους και τάφρους. Η περίπτωση του κτιρίου με τον περίβολο στη λίμνη Κάρλα αποτελεί ένα παράδειγμα που χρήζει περαιτέρω έρευνας, καθώς πρέπει να αναζητηθούν οι λόγοι που επέβαλαν αυτή τη διαμόρφωση του χώρου, είτε πρόκειται για προσπάθεια προστασίας του χώρου από τις αυξομειώσεις της έκτασης της λίμνης Κάρλας είτε για την

ανάδειξη μίας διαφοροποιημένης κοινωνικής οργάνωσης. Η επέκταση των ανασκαφικών ερευνών σε μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού θα διευκρινίσει αν πρόκειται για ένα μεμονωμένο παράδειγμα οικιστικής οργάνωσης ή αν εμπίπτει σε μία ευρύτερη στο συγκεκριμένο οικισμό χωρο-οργανωτική πρακτική.

Καθώς, ωστόσο, ο Συλλεκτήρας 6 διέρχεται διαμέσου του νεολιθικού οικισμού, αποφασίστηκε ότι στη φάση αυτή δεν είναι δόκιμο να ανασκαφθούν περισσότερα κτίρια, μιας και το μεγαλύτερο μέρος του οικισμού βρίσκεται μέσα στη μελλοντική διαμόρφωση της κοίτης του Συλλεκτήρα 6 και, επομένως, θα κατακλυσθεί στο μέλλον από νερό. Δυστυχώς, σύμφωνα με τους μελετητές του έργου, η κοίτη του Συλλεκτήρα 6 δεν ήταν δυνατό να μετατοπιστεί, ώστε να μην θιγεί ο νεολιθικός οικισμός. Για τον λόγο αυτό, η Αρχαιολογική Υπηρεσία πρότεινε τη διαμόρφωση της κοίτης του Συλλεκτήρα 6 σε επίπεδο ψηλότερο από αυτό των νεολιθικών οικημάτων.

Ο δεύτερος νεολιθικός οικισμός εντοπίστηκε στις ανατολικές όχθες της λίμνης. Πρόκειται για έναν εκτεταμένο οικισμό, που αναπτύσσεται ανάμεσα σε δύο λόφους, στην εκβολή του Συλλεκτήρα 4, και ο οποίος, παρά τις σύγχρονες καταστρεπτικές επεμβάσεις, διασώζει πληθώρα αρχιτεκτονικών στοιχείων και ευρημάτων, που τεκμηριώνουν τη συνεχή χρήση του χώρου από τη Νεότερη Νεολιθική Περίοδο μέχρι το τέλος των ελληνοιστικών χρόνων.

Πιο συγκεκριμένα, σε ερευνητικές τομές που πραγματοποιήθηκαν στην εκβολή του Συλλεκτήρα 4, στην περιοχή Κορυφούλα, εντοπίστηκαν νεολιθικές επιχώσεις, σε βάθος έως και 4,00 μ., όπου αποκαλύφθηκαν στεγασμένοι

Εικ. 10. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Κορυφούλα». Λίτινο ειδώλιο (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 11. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Κορυφούλα». Κοσμήματα από το όστρεο *Spondylus gaederopus* (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

Εικ. 12. Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Κορυφούλα». Λίθινα εργαλεία (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

χώροι οικοτεχνικής δραστηριότητας της Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής Περιόδου (5^η και 4^η χιλιετία π.Χ.). Τα νεολιθικά κτίσματα είχαν λίθινες κρηπίδες και πλίνθινες ανωδομές. Εντοπίστηκαν εστίες, θήκες, δάπεδα από πατημένο πηλόχωμα, ενώ ο διαχωρισμός των επιμέρους χώρων γινόταν με ξύλινους πασ-

σάλους, επενδυμένους με πηλό. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα, εκτός από κεραμική, συγκαταλέγονται ειδώλια (Εικ. 10), κοσμήματα από όστρεα (Εικ. 11), λίθινα περιάπτα, καθώς επίσης λίθινα και οστέινα εργαλεία (Εικ. 12). Για τη διάσωση του δεύτερου οικισμού έγιναν μετατροπές στον αρχικό σχεδιασμό του

Εικ. 13. Ελλειψοειδές μονόχωρο κτίριο ελληνιστικών χρόνων (Αρχείο Β. Αδρύμη-Σισμάνη).

έργου, ώστε να μένει άθικτος εν όψει μελλοντικών ανασκαφικών ερευνών.

Με το τέλος της Νεολιθικής Εποχής και τη μετάβαση στην Εποχή Χαλκού, στην 3^η χιλιετία π.Χ., φαίνεται ότι οι οικισμοί γύρω από τη λίμνη αποκτούν ένα πιο οργανωμένο χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στη θέση Κορυφούλα, διαπιστώθηκε η συνέχιση της κατοίκησης πάνω στον λόφο, όπου εντοπίστηκε με επιφανειακή έρευνα ένας μεγάλος οικισμός με περιβόλους, από τον οποίο συλλέχθηκαν όστρακα της Πρώιμης και Μέσης Εποχής Χαλκού. Ο οικισμός της Μέσης Εποχής Χαλκού είχε ένα χαρακτήρα οργανωμένης κατοίκησης, όπως φαίνεται και από τα ευρήματα στον εκτεταμένο οικισμό της Μέσης Εποχής Χαλκού, που εντοπίστηκε και ερευνήθηκε στη θέση Τσιγγενίνα²¹. Η συνέχιση της κατοίκησης στην Υστερη Εποχή Χαλκού είναι φανερή, τόσο στο μυκηναϊκό οικισμό στην εκβολή του Συλλεκτήρα 4, στη θέση Κορυφούλα,

όπου ιδρύθηκε μια εκτεταμένη μυκηναϊκή πόλη με οργανωμένο νεκροταφείο, που αποτελούνταν από σειρές μικρών θολωτών τάφων, όσο και από άλλους οικισμούς στη βορειοανατολική πλευρά της λίμνης (π.χ. θέση Τσιγγενίνα). Ενας σημαντικός αριθμός οικισμών των ιστορικών χρόνων έχει επίσης εντοπιστεί στο ευρύτερο περιβάλλον της λίμνης, ενώ στα ελληνιστικά χρόνια είναι χαρακτηριστικές οι αγροτικές εγκαταστάσεις, με ελλειψοειδή μονόχωρα κτίρια που αναπτύσσονται γύρω από τη λίμνη (Εικ. 13). Αυτή η πληθωρική παρουσία οικισμών, ήδη από τη Νεολιθική Εποχή, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της σημασίας του λιμναίου αυτού στοιχείου στο ανθρωπογενές περιβάλλον σε επίπεδο διαχρονικό και αποδεικνύει τη συνεχή και αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με το μοναδικό φυσικό περιβάλλον της λίμνης.

²⁰ Αδρύμη & Αγνωσιώτης (υ. έκ.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδρύμη, Β. & Δ. Αγνωσιώτης

(υ. έκ.) Η Μέση Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία: Μαρτυρίες από ένα οικιστικό σύνολο του οικισμού της Τσιγγενίνας στην περιοχή της λίμνης Κάρλας. Στο *Πρακτικά 3^{ου} Αρχαιολογικού Έργου Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Μάρτιος 2009* (επιστ. επιμ. Α. Μαζαράκης). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ι.Α.Κ.Α.

Αδρύμη-Σισμάνη, Β.

(υ. έκ.) Ανασκαφικές εργασίες στα πλαίσια της επανακατασκευής του Ταμειυτήρα της Λίμνης Κάρλας. *Αρχαιολογικό Δελτίο, Χρονικά*. 2000-2006.

Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, Ο.

1979 Τοπογραφία της περιοχής των Φερών Θεσσαλίας κατά την προϊστορική περίοδο. *Αρχαιολογικό Δελτίο, Μελέτες* 34: 174-207.

Βαβίζος, Γ.

1984 *Μελέτη - Επιπτώσεις Αποξήρανσης Λίμνης Κάρλας*. Αθήνα.

Γαλλής, Κ.

1992 *Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας*. Λάρισα.

Θεοχάρης, Δ. Ρ.

1973 *Νεολιθική Ελλάδα*. Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Κυπαρίσση-Αποστολικά, Ν.

2008 Η νεολιθική περίοδος του σπηλαίου της Θεόπετρας. Στο *Σπήλαιο Θεόπετρας: Δώδεκα Χρόνια Ανασκαφών και Έρευνας. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Τρίκαλα, 6-7 Νοεμβρίου 1998)* (επιστ. επιμ. Ν. Κυπαρίσση-Αποστολικά): 181-207. Αθήνα.

Milojčić, V.

1960 Die Versuchsgrabungen im Gebiete von Petra am Boibi-See und die Geländebegehungen in Nordostthessalien. *Archäologischer Anzeiger*: 152-65.

Πρίντζος, Γ.

1996 *Ταμειυτήρας της Κάρλας: Πρακτικά Ημερίδας «Κατασκευή Ταμειυτήρα Κάρλας»*. Βόλος.

Ρούσκας, Γ.

2001 *Η επιστροφή της Κάρλας*. Αθήνα.

Τσουντας, Χ.

1908 *Αι Προϊστορικαί Ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Χατζηλάκος, Γ.

1996 *Η τέως Λίμνη Κάρλα και η Αποκατάστασή της*. Λάρισα: Τ.Ε.Ε.-Τ.Κ.Δ.Θ.

Wace, A. J. B. & M. S. Thompson

1912 *Prehistoric Thessaly*. Cambridge: Cambridge University Press.

Farmers and fishermen “by the fair-flowing lake of Boebe”

Vasiliki Adrymi-Sismani

Lake Karla (Boibeis), located at the southeastern end of the Thessalian plain, is often mentioned by ancient authors and poets, throughout the centuries, due to its constantly changing environmental conditions, resulting from long-term geological changes. In 1962 the lake was drained, leading to the unearthing of an impressive number of archaeological sites, dating from the Early Neolithic to the late Hellenistic Period. This paper focuses on the preliminary presentation of two prehistoric settlements, revealed during the construction of modern water collectors, aiming at the refilling of 1/3 of the original lake with water. At the first site, located at Thermokepia, the uncovering of a Middle Neolithic building with stone foundations and impressive remains of vertical wooden elements on the walls, partly encircled by a stone wall at its north, as well as sporadic finds

of other contemporary buildings and structures (such as storage cases), coupled with pottery, ground and chipped stone tools and bioarchaeological remains, is indicative of a differentiated organization of living space, dictated either from natural causes, such as the flooding of the lake, or emerging social changes. The second excavated site, at Koryfoula, comprises of buildings with stone foundations and mud-brick walls, as well as areas of domestic activities, including hearths, storage cases, etc., dating to the Late and Final Neolithic. Apart from briefly presenting these two settlements, this paper attempts to illustrate the diachronic importance of Lake Karla for the development of human communities, as this is attested by constant human presence in the area, and also point towards the necessity for future archaeological research.